

УДК 378.2:371

Н.Л. Клясен

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧИТЕЛІВ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ

У статті розкрито поняття «здібності» та «комунікативні здібності». На теоретичних засадах визначено сутність та структуру комунікативних здібностей. Зазначено, що ступінь професіоналізму сучасного вчителя залежить від рівня розвитку його комунікативної компетентності, а це передбачає у своїй основі високий рівень розвитку комунікативних здібностей особистості.

Ключові слова: комунікативна діяльність, структура комунікативних здібностей, комунікативні здібності, розвиток комунікативних здібностей.

В статье раскрыты понятия «способности» и «коммуникативные способности». На теоретических принципах определены сущность и структура коммуникативных способностей. Отмечено, что степень профессионализма современного учителя зависит от уровня развития его коммуникативной компетентности, а это предусматривает в своей основе высокий уровень развития коммуникативных способностей личности.

Ключевые слова: коммуникативная деятельность, структура коммуникативных способностей, коммуникативные способности, развитие коммуникативных способностей.

In the article exposes the concepts «capabilities» and «communicative capabilities». The determines essence and structure of communicative capabilities on theoretical principles. It is marked that the degree of professionalism of modern teacher depends on the level of development of his communicative competence, and it foresees the high level of development of communicative capabilities of personality in the basis.

Key words: communicative activity, structure of communicative capabilities, communicative capabilities, development of communicative capabilities.

Постановка проблеми. Сучасна педагогічна діяльність як особистісно-зорієнтований складний комунікативний процес є опосередкованим чинником посвячення нового покоління у «секрети» семіотичного механізму загальнолюдської культури. Тому різні аспекти педагогічної діяльності як феномена сучасної освіти знаходять все більше висвітлення у межах різних дисциплін – соціології, педагогіки, психології, методики навчання, теорії управління. Вона безпосередньо чи опосередковано осмислюється у філософських та історичних працях, певним чином нормується у різноманітних нормативних документах.

У теоретичних засадах педагогічної діяльності зазвичай висвітлюється проблема розвитку комунікативних здібностей учите-

ля. Отже, виникає потреба обґрунтованого визначення сутності та структури даного феномена. Дослідження природи здібностей, умов їх розвитку та використання є важливими завданнями психолого-педагогічної науки.

Аналіз актуальних досліджень. Існують різні тлумачення поняття «здібності». З одного боку до здібностей належить сфера можливостей людини, вияв її індивідуальності, творчого потенціалу, з іншого — здібності розглядаються як рівень інтелектуального розвитку тощо. Аналізуючи наукову літературу, ми вважаємо, що здібності — це індивідуальні психологічні особливості, які є суб'єктивними умовами успішного виконання певного різновиду діяльності. Здібності не зводяться тільки до наявності в індивіда знань, умінь, навичок. Вони виявляються у швидкості та ґрунтовності оволодіння засобами і прийомами діяльності.

У вивчення проблеми здібностей зробили значний внесок такі психологи, як С. Рубінштейн, Б. Теплов, О. Леонтьєв, Б. Ананьєв, К. Платонов та ін. Ними з'ясовано, що здібності людини мають суспільно-історичне походження і можуть розвиватися лише в процесі активної діяльності людини, при цьому вони не можуть розглядатися як сама людина, без сукупності суспільних відносин.

Мета статті — розкрити поняття «здібності» та «комунікативні здібності», визначити їх сутність та структуру.

Виклад основного матеріалу. Загальноприйнятим є визначення поняття здібностей, дане Б. Тепловим [9]: здібності — це такі індивідуально-психологічні особливості, які мають відношення до успішності виконання однієї чи декількох діяльностей. Вони не зводяться до наявних навичок, умінь і знань, але можуть пояснити легкість і швидкість набуття цих навичок і знань.

Поняття здібності як підтвердження містить три основні компоненти:

- індивідуально-психологічні властивості, що відрізняють одну людину від іншої;
- індивідуальні особливості, які мають відношення до успішності виконання будь-якої діяльності;
- знання, уміння і навички, які наявні у даної людини.

Отже, визначаючи поняття здібності, автори одностайні в тому, що здібності — це стійкі індивідуальні властивості людини, які виявляються у різних видах діяльності і є умовами успішного їх виконання.

Здібності неможливо сприймати без розвитку, тому що умовою існування здібності є її розвиток. С.Л. Рубінштейн зазначав: «Питан-

ня про здібності повинно бути злито у сукупності з питаннями про розвиток, зв'язати, як ми це зробили, проблему здібностей з питаннями про розвиток – це означає визнати, з одного боку, що здібності не можуть бути просто насажені ззовні, що в індивіді повинні існувати передумови, внутрішні умови для їх організаційного зростання, та, з іншого, що вони не визначені, не подані у готовому вигляді і поза всяким розвитком» [7]. На думку С.Л. Рубінштейна, розвиток здібностей здійснюється по спіралі: здібності одного рівня є передумовою розвитку здібностей другого рівня, реалізуючи можливість якої, народжуються нові можливості для розвитку здібностей більш високого рівня. Кожний момент у розвитку здібностей характеризується різними ступенями обдарованості особистості. Отже, талант вважають вищим, а геніальність найвищим ступенем розвитку здібностей особистості [7].

У гуманітарних науках важливе значення мають мовні (лінгвістичні) здібності. Вони характеризуються специфічним фонематичним слухом, легкістю засвоєння правил орфографії та граматики, тенденцією до сприйняття слів у контексті, пам'яттю, гнучкістю у висловлюванні. С. Попек довів, що мовно-літературні здібності складаються з таких компонентів: пам'яті, дивергентного мислення, мовної експресії, мислення, уяви, емоційних та перцептивних компонентів [10].

Автори Х.Й. Лійметес, Г.А. Цукерман та ін., розглядаючи комунікативну діяльність особистості, використовують такі поняття: комунікативні здібності, комунікативні якості, комунікативні риси, комунікативні властивості, комунікативні вміння і навички, комунікативні потреби, комунікативний потенціал.

У зв'язку з вищезазначеним розглянемо детальніше проблему розвитку комунікативних здібностей учителя. На думку К. Платонова, комунікативні здібності забезпечують ефективність спілкування з іншими особистостями і психологічну сумісність у спільній діяльності [6].

Інші автори визначають комунікативні здібності як «індивідуально-психологічні і психофізіологічні особливості людей, що забезпечують успішну взаємодію партнерів і успішне розв'язання комунікативних задач». Об'єднує авторів (К. Платонов, Г. Васильєв, Е. Голубева, А. Кідрон) те, що вони у своїх визначеннях наголошують на спрямованості комунікативних здібностей, на результаті спілкування як позитивному.

О. Леонт'єв [3], аналізуючи комунікативні здібності, які виявляються в системі педагогічного спілкування, виділяє, зокрема, дві їх

групи, що пов'язані з уміннями: комунікативне використання особливостей особистості та техніка спілкування і контакту. Ці дві групи здібностей поєднують комплекс якостей особистості і своєрідних умінь, серед яких:

- здібності керувати своєю поведінкою;
- комплекс рецептивних здібностей, які пов'язані з правильним розумінням у спілкуванні особистісних особливостей іншої людини;
- уміння моделювати особистість іншого;
- здібності встановлювати та підтримувати контакт, входити і виходити з нього, передавати й переїмати ініціативу.

На думку Г.С. Васильєва, спеціально важливими елементами комунікативних здібностей є: вміння слухати партнерів під час спілкування; культура мови; правдивість та ввічливість; вимогливість до членів колективу; уміння переконувати; психологічний такт; дисциплінованість, рішучість тощо.

Універсально важливими властивостями, котрі входять до структури комунікативних здібностей, вважають такі, що є необхідними для розуміння інших людей і для того, щоб бути зрозумілими їм, а також для позитивного впливу на інших членів колективу: доброзичливість, скромність, вимогливість до себе, організованість, самовладання, кмітливість, прагнення спілкуватися тощо.

Недостатньо чітко і системно вирішується проблема визначення структури комунікативних здібностей. Так, Н.В. Волошина [2] у структурі комунікативної здібності на особистісному рівні виділяє 4 аспекти:

- 1) база комунікативного потенціалу людини, яка на її думку охоплює соціальні і соціально-психологічні передумови до спілкування (комунікативні засоби, схеми орієнтації, взаємодії, зовнішність, темперамент та ін.);
- 2) нижчий рівень виявлення комунікативних здібностей (навички спілкування);
- 3) середній рівень комунікативних здібностей (уміння спілкуватися);
- 4) вищий рівень комунікативних здібностей (форма інтеракційного пристосування і функціональної спрямованості поведінки).

На думку С. Максименко та Т. Щербан [4], структура комунікативних здібностей учителя складається з перцептивних процесів, які характеризуються високим рівнем спостережливості. Вони також наголошують на ролі емпатії, індивідуального підходу та уваги до

співрозмовника. Домінуючим у складі комунікативних здібностей, на думку авторів, має бути ставлення, яке тісно пов'язано з потребою в соціальній взаємодії. У свою чергу ця потреба розглядається ними як потяг до спілкування, бажання розумно організувати процес діяльності і виховання тощо.

Г. Васильєв [1] зробив дуже цікаву модель структури комунікативних здібностей. Вона є інтегрально-теоретичною і складається з трьох підструктур: гностичної, експресивної, інтерактивної здібностей.

Перша підструктура – гностична здібність – здібність людини розуміти інших людей, яка охоплює:

- уміння слухати партнера у спілкуванні;
- намагання зрозуміти інших членів колективу;
- психологічну спостережливість, здібність до ідентифікації.

Друга підструктура – експресивна здібність – здібність стати зрозумілим для інших людей, здібність до самовираження своєї особистості. Г. Васильєв включає до експресивної здібності такі складові як: намагання бути зрозумілим для інших членів колективу, культуру мовлення, правдивість, довіру до членів колективу.

Третя підструктура – інтерактивна здібність – здібність адекватно впливати на інших людей, складає: вимогливість до людей, такт, уміння переконувати, дисциплінованість, рішучість, увічливість.

Л. Савенкова по-іншому аналізує структуру комунікативних здібностей [8]. До підструктур досліджуваних здібностей (експресивна здібність) відносять емоційну стійкість, тобто здатність володіти собою (за В.Н. Козієвим); до підструктури інтеракційних здібностей додаються вольові якості (за М. Левітовим), вимогливість як риса характеру (за Н. Кузьміною), вимогливість та індивідуальний підхід (за Ф. Гоноболіним) тощо.

Важливою характеристикою комунікативних здібностей є комунікативні якості особистості, які не виділені психологами в окрему групу і недостатньо досліджені. «Комунікативні якості» як поняття донині є дискусійним. У психологічній літературі нечасто вживаються досить близькі визначення комунікативних якостей, так само, як і пов'язаних з ними комунікативних здібностей, властивостей, рис, умінь.

Слід зазначити, що застосовуються різні назви комунікативних якостей:

- соціально-комунікативні;
- морально-комунікативні;

- гуманістичні (доброзичливість, толерантність, товариськість, оптимізм);
- емоційні;
- вольові (впевненість, стриманість).

Н. Волошина стверджує, що якості, які відображають ступінь сформованості комунікативних умінь становлять периферію комунікативних здібностей, а властивості компонентів суб'єкта спілкування – його ядро [2].

В. Панфьоров вважає [5], що комунікативні якості особистості розглядаються як спеціальні уміння:

- формулювати думки;
- переконувати;
- вести бесіду;
- проводити збори;
- розуміти людей;
- заохочувати й керувати.

Підтримуючи погляди дослідників, які використовують лише поняття «комунікативні якості», ми тим самим стверджуємо вірогідність залишити нерозглянутими не менш важливі складові елементи комунікативної діяльності. Тобто потрібно всі вищезазначені поняття об'єднати як комунікативні характеристики спілкування і вважати їх взаємо-охоплюючими, а отже – важливими для розгляду комунікативних якостей.

Ми наголошуємо на тому, що до аналізу комунікативних якостей також залучаємо комунікативні здібності, властивості, вміння тощо, пояснюючи це їх тісним зв'язком та об'єднанням спільним поняттям «комунікативні характеристики спілкування».

Аналіз літератури з проблеми розвитку комунікативних здібностей учителів гуманітарного профілю пов'язаний з вивченням досягнень у сфері мислення і мови, становлення форм і засобів педагогічного спілкування, діагностики і формування інтелектуальних здібностей, проблем вивчення детермінант, що визначають комунікативну діяльність вчителя.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, ступінь професіоналізму сучасного вчителя залежить від рівня розвитку його комунікативної компетентності, а це передбачає високий рівень розвитку комунікативних здібностей особистості. Комунікативні здібності вчителя розглядаються як багатогранність організації педагогічного спілкування з іншими учасниками комунікативного процесу, адекватність сприймання себе у спілкуванні під час взаємо-

дії та індивідуально-психологічних особливостей співрозмовників, швидкість та легкість засвоєння нових, більш ефективних форм комунікативної поведінки.

Подальші дослідження варто спрямовувати на виявлення основних детермінант і умов розвитку комунікативних здібностей учителів гуманітарного профілю в системі післядипломної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев Г.С. Проблема коммуникативных способностей членов первичных учебно-воспитательных коллективов : автореф. дис. канд. псих. наук / Г.С. Васильев. – М., 1977. – 21 с.
2. Волошина Н.В. До питання про структуру комунікативних здібностей особистості // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка. – К., 2002. – № 12 13. – С. 114 – 117.
3. Леонтьев А.А. Педагогическое общение. – М. : Знание, 1979. – 44 с.
4. Максименко С.Д., Щербан Т.Д. Професійне становлення молодого вчителя. – Ужгород : Закарпаття, 1998. – 106 с.
5. Панферов В.Н. Общение как предмет социально-психологических исследований : Автореф. дис. ... д. психол. н. : 19.00.05 / ЛГУ. – Л., 1983. – 42 с.
6. Платонов К.К. Структура и развитие личности. – М. : Наука, 1986. – 256 с.
7. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М. : Педагогика, 1973. – 423 с.
8. Савенкова Л.О. Комунікативність учителя. // Педагогіка толерантності. 1999. – №1. – С. 94 – 100.
9. Теплов Б.М. Способности и одаренность // Хрестоматия по психологии / Под ред. А.В. Петровского. – М. : Просвещение, 1987. – С. 281 – 285.
10. Popok S. *Barwy i psychika* / S. Popok. – Lublin, 2001. – S. 55 – 151.